

УДК 159.9+347.97+351.74

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.11.10>

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ФАХІВЦІВ ЮРИДИЧНОГО ПРОФІЛЮ

Сергій Кононенко

*Донецький інститут ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»,
вул. Уральська, 12, м. Краматорськ, Україна, 84333
e-mail: kononenko-sv@ukr.net*

У статті розглядаються особливості структурно-функціональних компонентів процесу розвитку професійної самосвідомості фахівців юридичного профілю. Сучасні підходи до підготовки юриста вимагають комплексного поєднання таких аспектів, як правова освіта, формування правової культури, правової поведінки та певних професійно важливих психологічних властивостей особистості. Єдність у рішенні цієї задачі забезпечує підготовку юристів з високою професійною компетентністю. Особливістю діяльності юристів є наявність владних повноважень. Це потребує від юриста високого ступеня відповідальності, необхідності розуміння своїх дій на основі законодавства. Правомірність і доцільність використання прав, наданих владою, залежить від особистісних якостей юриста та сформованої професійної самосвідомості. Тобто професійна самосвідомість юриста розглядається як багатовимірна характеристика особистості, що характеризується суб'єктно-об'єктною природою і опосередкує всі свідомі прояви особистості. Процес становлення професійної самосвідомості юристів та її розвиток протікає в єдності структурно-функціональних компонентів і особливостей «Я-концепції» особистості фахівця. Модель структурно-функціональних компонентів професійної самосвідомості юриста розкриває взаємозв'язок когнітивного, мотиваційно-цільового, морально-етичного, емоційно-вольового компонентів, які реалізуються через такі регуляторно-функціональні якості: самопізнання, самоактуалізацію, саморозуміння і самореалізацію, саморегуляцію. Особливості внутрішніх взаємозв'язків структурно-функціональних компонентів розвитку професійної самосвідомості юристів становлять психологічний зміст процесу їх професійного становлення, що дозволяє виділити професійно-типологічні якості особистості юриста у професійній діяльності. Юрист відображає соціальне та юридичне середовище, в якому він працює і розвивається. Професійна самосвідомість та її складові компоненти характеризують професійний зміст, регулюють професійну діяльність юриста у процесі опосередкованої передачі смислів, цінностей і відносин у юридичній сфері.

Ключові слова: психологічні якості особистості юриста, свідомість, самосвідомість, професійна самосвідомість, розвиток професійної самосвідомості фахівців юридичного профілю, право, юридична діяльність.

Постановка проблеми. Сучасні підходи до підготовки юриста вимагають комплексного поєднання таких аспектів, як правова освіта, формування правової культури, правової поведінки та певних професійно важливих психологічних властивостей особистості. Єдність у рішенні цієї задачі забезпечує підготовку юристів з високою професійною компетентністю. Особливістю діяльності юристів є наявність владних повноважень. Це потребує від юриста високого ступеня відповідальності, необхідності розуміння своїх дій на основі законодавства. Правомірність і доцільність використання прав, наданих владою, залежить від особистісних якостей юриста та сформованої професійної самосвідомості [13, с. 341].

Мета статті – визначити особливості розвитку професійної самосвідомості фахівців юридичного профілю.

Аналіз останніх досліджень. Проблемі самосвідомості присвячена низка досліджень у вітчизняній та зарубіжній психології. У дослідженнях Б.Г. Ананьєва, Л.С. Виготського, М.І. Лісіна, С.Л. Рубінштейна, П.Р. Чмати, І.І. Чеснакова в загальнотеоретичному і методологічному аспектах проаналізоване питання про становлення самосвідомості в контексті більш загальної проблеми розвитку особистості. В інших дослідженнях розглядаються спеціальні питання, які розкривають особливості самооцінки та оцінки оточуючих. А.А. Бодальов проявив інтерес до питання зв'язку пізнання інших людей і самопізнання. Роботи І.С. Кона, в яких вдало синтезовані філософські, соціально-психологічні, історико-культурні аспекти, теоретичні питання та аналіз конкретних експериментальних даних, відкрили нові горизонти для дослідження професійної свідомості та самосвідомості [7, с. 96].

У низці наукових джерел засвідчений підвищений інтерес фахівців до психологічних аспектів професійної діяльності юристів (О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, О.В. Землянська [1, с. 10], В.Л. Васильєв [2, с. 112] та інші). В.Л. Васильєв, В.В. Романов особливого значення надають розвитку психологічних якостей особистості юриста. Вони відзначають, що правова регламентація діяльності юристів – одна з найбільш специфічних особливостей професійної діяльності в юридичній сфері [2; 11]. Діяльність юристів суворо регламентована правовими нормами, законодавчими актами, нормативними документами. Правова регламентація підкоряє діяльність юриста порядку, зумовленому нормами закону. Неналежне виконання юристом службових обов'язків завжди є порушенням того або іншого закону [4, с. 46]. У соціально-економічному житті суспільства відбуваються інноваційні процеси, зокрема зміна особистісних цінностей, що вимагає від кожного юриста перегляду концептуальної системи поглядів на юридичну діяльність. Слід відмітити значну увагу дослідників до особистості юриста, його духовного та професійного становлення, розвитку правосвідомості та професійної самосвідомості. Таким чином, актуальність проблеми вивчення професійної самосвідомості юристів зумовлена необхідністю активно керувати процесом професійного становлення, входження в систему професійних цінностей, формування впевненості в собі як суб'єкта юридичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У комплексі проблем розвитку активності юриста і реалізації його творчого потенціалу суттєва роль належить проблемам розвитку професійної самосвідомості та саморегуляції поведінки. Вивчення професійної самосвідомості юриста у кожен період розвитку його професіоналізації має важливе практичне значення, оскільки тільки з урахуванням психологічних закономірностей щодо її природи та змісту можна на науковій основі організувати виховну і розвивальну роботу фахівця.

Під поняттям самосвідомості в загальній психології розуміються різні, але тісно пов'язані між собою явища. Самосвідомість – це могутній чинник не тільки самоконтролю, але і самокритики, самовдосконалення і самосприйняття. Самосвідомість як складне психологічне утворення є нерозривною єдністю когнітивного, емоційного та регулятивного компонентів. Поведінка людини завжди так чи інакше співвідноситься з її уявленнями про себе (образ «Я») і про те, якою вона повинна чи хотіла б бути. Вивчення властивостей самосвідомості, адекватності самооцінок, структури і функцій образу «Я» становить не лише теоретичний, але і практичний інтерес у зв'язку з формуванням життєвої позиції особистості і самовдосконалення її в процесі творчої діяльності [14, с. 17]. Сучасні дослідники дійшли висновку, що єдиний гідний для людини спосіб життя і спосіб реалізації себе як особистості – це шлях усвідомленого самовдосконалення [6, с. 20]. У фундаменті самовдосконалення особистості лежить розвиток самосвідомості. Проблема розвитку

самосвідомості не може бути вирішена без формування внутрішнього світу – почуттів, переживань, думок, ілюзій, мрій людини. Внутрішній і зовнішній світи відображаються в свідомості особистості, яка включає дві складові частини. Одна з них спрямована на зовнішній світ, на оточуючі нас предмети і людей, а друга відображає внутрішню сутність самої особистості і спрямована на споглядання себе, свого духовного світу. Результатом діяльності предметної свідомості є знання про світ, самосвідомість – знання людини про саму себе і свої можливості. Розвиток «Я-концепції» людини пов'язаний зі здатністю людини відображати оточуючу дійсність [6, с. 25]. С.Л. Рубінштейн підкреслює, що самосвідомість формується з моменту виділення себе з оточуючого середовища, усвідомлення своєї самостійності, своєї відокремленості від оточуючих людей. Автор зазначає, що одним з найважливіших питань, які постають у плані психологічного вивчення особистості, є питання про самосвідомість, про особистість як «Я», яка в якості суб'єкта свідомо приносить собі все, що вона робить, відносить до себе всі похідні від неї справи і вчинки та свідомо приймає на себе відповідальність за них в якості їх автор і творець [12, с. 421].

Продуктом самосвідомості є «Я-концепція». Описову складову частину «Я-концепції» називають образом «Я». Образ «Я» – це складне і багатокомпонентне явище, що включає знання індивіда про себе в даний період життя, знання про те, яким він може стати, яким він має бути, знання про те, яким він має зображувати себе, а також знання про те, яким він виступає для оточуючих. На думку І.С. Кона, образ «Я» – це основа для аналізу деяких аспектів «Я-концепції», а також самоаналізу [7, с. 89]. Водночас розвинута самосвідомість не ізолює людину від оточуючого світу, а збагачує її уяву про цей світ. Свідомість робить діяльність людини більш гнучкою, цілеспрямованою і результативною. Самосвідомість спрямована на психічну і фізичну суть людини, підвищує її надійність, стійкість, стабільність. Розвиток фахівця як саморегулюючої, самоорганізуючої і самопрограмуючої особистості можливий лише за умови розвитку його професійної самосвідомості [7, с. 137].

Е.А. Клімов визначає професійну самосвідомість як комплекс «Я-образів», де «центральне місце серед відповідних думок професіонала про себе і свою цінність займають знання про об'єктивний вклад його і його колег (злиття «я» і «ми») в загальнонародну справу» [5, с. 117]. У цьому визначенні більше уваги приділяється когнітивному аспекту професійної самосвідомості, але не ігноруються й емоційно-ціннісні та операціональні сторони. На думку Е.А. Клімова, професійна самосвідомість – це усвідомлення фахівцем своєї приналежності до певної професійної групи [5, с. 119].

Професійна самосвідомість, на думку А.К. Маркової, – це комплекс уявлень людини про себе як професіонала, це цілісний образ себе як професіонала, система відносин і установок щодо себе як професіонала [8, с. 274]. Таке визначення охоплює всі сторони досліджуваного явища, але в ньому складно простежити операціональний компонент. Л.М. Мітіна розуміє професійну самосвідомість як усвідомлення себе в таких складниках професійної діяльності: у системі своєї професійної діяльності, в системі професійного спілкування, в системі власної особистості [9, с. 78]. На основі розглянутих понять можна зазначити, що професійна самосвідомість юриста – це комплекс уявлень про себе як про професіонала юридичної сфери, це усвідомлення причетності до юридичної діяльності, а також зумовлені цим уявленням знання про соціальне середовище і про своє місце в ньому, а також це сприйняття себе як носія юридичних, професійних умінь і навичок.

О.П. Москаленко визначає структуру професійної самосвідомості фахівця, виділяючи в ній функціональні та структурні компоненти [10, с. 54]. Під структурними компонентами він розуміє образ «Я», самооцінку, поведінкові реакції. З функціональної позиції когнітивний компонент реалізується в самопізнанні, мотиваційний – в самоактуалізації,

емоційний – в саморозумінні, операціональний – в саморегуляції [10, с. 63]. Самопізнання є початковою ланкою, що утворює самосвідомість. Досліджуючи себе, людина свідомо оцінює свої вчинки і себе в цілому. У процесі взаємодії зі світом людина пізнає його і себе. Самопізнання може здійснюватися лише через відношення даної людини до інших людей, через різноманітні форми зв'язку її «Я» з «Я» інших людей. Поняття «саморозуміння» дозволяє розширити уявлення про природу «Я». Саморозуміння визначається як процес, за допомогою якого людина осягає сенс свого існування, результатом якого є когнітивне та емоційне узгодження продуктів самосвідомості і реальності, тобто людина будує або перебудовує свій образ, аналізує свій ціннісний світ, реалізовує діяльність самопізнання, самовизначення [14, с. 187].

Зміст мотиваційного компонента самосвідомості реалізується через самоактуалізацію. Самоактуалізація – це постійний процес розвитку особистістю своїх потенційних можливостей з метою досягнення творчої зрілості. Професійна самоактуалізація, на думку Н.Є. Герасимової, виступає операціональним аналогом особистісної зрілості [3, с. 151].

Саморегуляція розкриває резервні можливості юриста, його творчий потенціал. Застосування прийомів саморегуляції припускає активну вольову участь і є умовою формування вольового та відповідального фахівця. У професійній діяльності юриста універсальним механізмом саморегуляції є рефлексія, яка фіксує процес діяльності фахівця і об'єктивізує його [1, с. 412]. Високий рівень розвитку саморегуляції юриста, який об'єктивно виражається в диференційованості й адекватності всіх усвідомлених інтелектуальних, емоційних, поведінкових реакцій, вчинків, вербальних проявів тощо, дає підставу припускати наявність зрілого стану розвитку його самосвідомості в цілому. Функціональні компоненти професійної самосвідомості реалізуються у певних планах. В об'єктивному плані їх показником виступає професійна майстерність, у суб'єктивному – «Я-концепція». На професійну самосвідомість юриста впливають зовнішні і внутрішні (самоактуалізація, самопізнання, саморегуляція, саморозуміння) умови, в результаті чого змінюється «Я-концепція». Зміна «Я-концепції» впливає на професійний розвиток самосвідомості фахівця [13, с. 228]. Отже, розвиток професійної самосвідомості юриста – це психічний процес, який передбачає формування таких компонентів: когнітивного (знання про свої психологічні особливості в професійній діяльності), емоційно-ціннісного (формування потреб, мотивів, інтересів) регулятивного (регуляція поведінки в юридичній сфері). Усі компоненти професійної самосвідомості слід розглядати цілісно і в єдності їхнього впливу на особистість юриста. Кожен з компонентів робить свій внесок у професійну самосвідомість юриста.

У системі уявлень кожного індивіда є специфічні, притаманні лише йому складники, зумовлені його індивідуальним досвідом. Вони формуються через безпосереднє засвоєння досвіду сім'ї, професійного досвіду, масової інформації й зумовлюють формування моральних критеріїв, еталонів, з якими індивід підходить до оцінювання себе й інших. Такі категорії індивідуальної свідомості юриста, що відображають індивідуальний досвід, називаються його особистісними конструктами. До складу цих конструктів можуть входити також етичні категорії – поняття честі, обов'язку, совісті тощо, які мають свою когнітивну представленість. З огляду на це свідомість юриста та розуміння ним життєвих цілей і мотивів, характеру його стосунків з оточуючими входить в інтегральний рівень регуляції його особистості. Отже, можна припустити, що структура професійної свідомості юриста – це складне функціональне утворення, що поєднує в собі особистісні якості, минулий професійний досвід, рефлексію засобів праці як внутрішніх індивідуальних прийомів професійної майстерності (у вигляді знань, умінь, навичок) та зовнішніх, які служать для вибудовування адекватної та реалістичної стратегії поведінки. Основними

категоріями професійної свідомості юриста, що відображають його концептуальну структуру, є такі категорії, як професіоналізм, відповідальність, принциповість, чесність, норми, мораль, активність, комунікативність, толерантність тощо. Наведені категорії відображають суб'єктивний підхід юриста до своєї професійної діяльності і є певними образами-еталонами, що спрямовують ціннісний підхід фахівця до оцінювання своїх професійно важливих якостей [6, с. 24].

Ми розробили модель структурно-функціональних компонентів професійної самосвідомості фахівців юридичного профілю (рис. 1).

Системоутворюючим компонентом у структурі професійної самосвідомості юристів є мотиваційно-цільовий компонент. Відповідні потреби і мотиви спонукають до постановки цілей самопізнання, виділення сфери «Я», на яку буде спрямована професійна самосвідомість. Окреслюється відповідна галузь знань, визначаються методи і засоби досягнення мети. Проявом потреби в саморозумінні є емоційна реакція фахівця. Ставлення юриста до себе та інших здійснюється з урахуванням оцінки, яка складається на основі наявних знань і уявлень про самого себе та інших, регламентованої його цінностями. Ці знання складно отримати, не опанувавши способами і прийомами саморозуміння. Однак без певних вольових зусиль особистості юриста (зокрема, самоорганізації, рефлексії, доопрацювання і вдосконалення зрозумілих можливостей та здібностей) не відбудеться залучення отриманих знань для виявлення особистістю своїх якостей та здібностей, їх вдосконалення та коригування. Емоційний і операціональний компоненти спонукають до підключення дії до смислової сфери особистості юриста для перетворення заданої дії на приватне знання. Таким чином, у розвитку професійної самосвідомості юристів простежується ієрархія взаємозв'язків між когнітивним, мотиваційно-цільовим, емоційним та операціональним компонентами [11, с. 92]. Розвиток професійної самосвідомості юристів слід проводити таким чином, щоб у його ході у фахівця виникла необхідність перевірити те чи інше положення правової теорії на практиці. Потрібно також у процесі практичної діяльності створювати такі ситуації, які викликають потребу в реалізації правового законодавства. Використання таких ситуацій буде активно впливати на розвиток професійної самосвідомості [11, с. 96].

Розглядаючи проблему розвитку професійної самосвідомості юристів, В.В. Романов [11, с. 78] виділив такі показники:

- наповнюваність «Я-концепції» професійним змістом через наявність професійного змісту в «Я-реальному» і «Я-майбутньому»;
- здатність до рефлексії, критеріями сформованості якої є наявність у «Я-концепції» «Я-рефлексивного» і його відповідність «Я-реальному»;
- сформованість адекватної самооцінки, що характеризує співвідношення самооцінки зі структурою образу «Я» і враховується у професійній діяльності;
- ступінь професійної самоактуалізації визначається наявністю професійних цінностей-цілей, виділенням професійної мети та її узгодженням з іншими важливими цілями і цінностями;
- високий ступінь адекватності сприйняття поведінкових реакцій, наявність значущості факторів оцінки, сили, активності в рольовому образі «юрист-професіонал».

Професійна самосвідомість юриста відображає соціальне та юридичне середовище, в якому працює і розвивається юрист. Професійна самосвідомість та її складові компоненти характеризують професійний зміст, регулюють професійну діяльність юриста у процесі опосередкованої передачі смислів, цінностей, а також у рамках відносин у юридичній сфері.

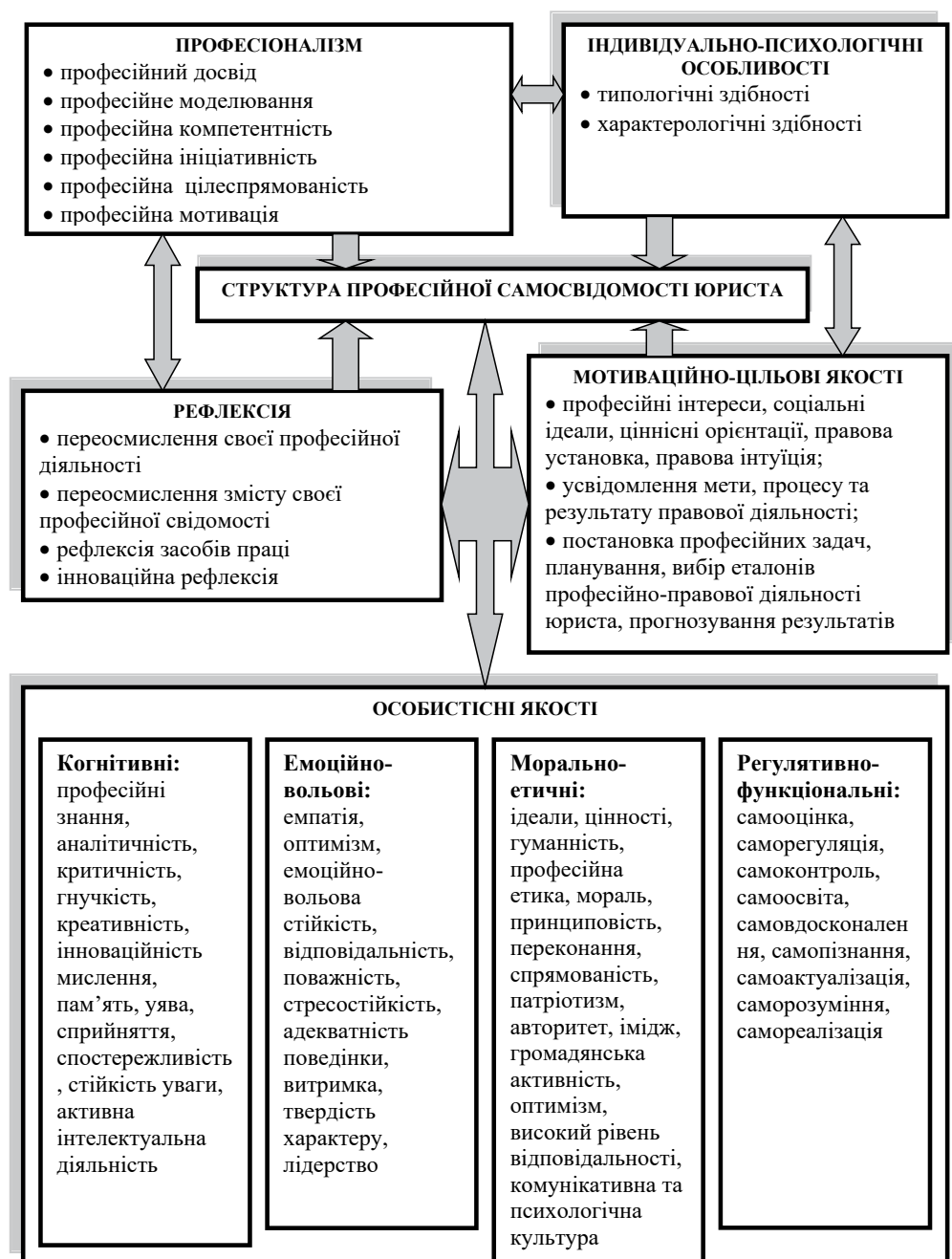

Рис. 1. Модель структурно-функціональних компонентів професійної самосвідомості фахівців юридичного профілю

Висновки Професійна самосвідомість юриста розглядається як багатовимірна характеристика особистості, що характеризується суб'єктно-об'єктною природою і зумовлює всі свідомі прояви особистості.

Становлення професійної самосвідомості юристів і її розвиток протікають в єдності структурно-функціональних компонентів і особливостей «Я-концепції» особистості фахівця.

Модель структурно-функціональних компонентів професійної самосвідомості юриста розкриває взаємозв'язок когнітивного, мотиваційно-цільового, морально-етичного, емоційно-вольового компонентів, які реалізуються через такі регулятивно-функціональні якості, як самопізнання, самоактуалізація, саморозуміння і самореалізація, саморегуляція.

Особливості внутрішніх взаємозв'язків структурно-функціональних компонентів розвитку професійної самосвідомості юристів становлять психологічний зміст процесу їх професійного становлення, що дозволяє виділити професійно-типологічні якості особистості юриста у професійній діяльності.

Список використаної літератури

1. Бандурка А.М. Юридическая психология : учебник. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. 640 с.
2. Васильев В.Л. Юридическая психология : 3-е изд. Санкт-Петербург, Издательство «Питер», 2000. 624 с.
3. Герасимова Н.С. Внутрішньоособистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2004. 196 с.
4. Касьянов В.В. Социология права. Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. 480 с.
5. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 512 с.
6. Кобець О.В. Еталони правосвідомості як психологічний механізм саморегуляції соціальної оцінки особистості професіонала. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія «Психологія»*. Харків : ХНПУ, 2005 р. Вип. 15. Частина II. С. 20–26.
7. Кон И.С. В поисках себя: личность и ее самосознание. Москва : Политиздат, 1984. 335 с.
8. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва, 1996. 487 с.
9. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. Москва : Флинта ; МПСИ, 1998. 200 с.
10. Москаленко А.П. Професійна мотивація працівників органів внутрішніх справ: вивчення та корекція : науково-практичний посібник. Харків : Ун-т внутр. справ, 1999. 98 с.
11. Романов В.В. Юридическая психология : учебник. Москва : Юрист, 1998. 488 с.
12. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 712 с.
13. Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 639 с.
14. Столин В.В. Самосознание личности. Москва : Изд-во Моск. Ун-та, 1983. 284 с.

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL COMPONENTS OF PROFESSIONAL SELF-AWARENESS DEVELOPMENT PROCESS OF LEGAL PROFESSIONALS

Serhii Kononenko

*Donetsk Institute PJSC VUZ "Interregional Academy of Personnel Management",
12, Uralskaya Str., Kramatorsk, Ukraine, 84333
e-mail: kononenko-sv-@ukr.net*

The article addresses the features of the structural and functional components of professional self-awareness development of legal professionals. Modern approaches to the training of a lawyer require a complex combination of such aspects as legal education, the formation of legal culture, legal behavior and certain important psychological features of personality. Unity in addressing the following tasks ensures the training of highly qualified legal professionals. A feature of the activities of lawyers is the presence of power. This requires a lawyer to have a high degree of responsibility, the need to understand their actions on the basis of legislation. The legitimacy and expediency of using the rights vested by the authority depends on the personal qualities of the lawyer and the formed professional self-awareness. That is, the professional self-awareness of a lawyer is considered as a multidimensional characteristic of a personality, characterized by a subject-object nature and mediates all conscious manifestations of personality. The process of formation of the professional self-awareness of lawyers and its development, proceeds in the unity of the structural and functional components and features of the "I-concept" of the specialist's identity. The model of the structural and functional components of the lawyer professional self-awareness reveals the interrelationship of cognitive, motivational-target, moral-moral, emotional-volitional components, which realized through regulatory and functional qualities such as self-knowledge, self-actualization, self-understanding and self-realization, self-regulation. The peculiarities of the internal interrelationships of the structural and functional components of the professional self-awareness development of lawyers represents the psychological content of their professional development process, which makes it possible to highlight the professional and typological qualities of the personality of a lawyer in professional activity. The lawyer reflects the social and legal environment where he works and develops. Professional self-awareness and its constituents characterize the professional content, regulate the professional activities of a lawyer during the indirect transferring of meanings, values and relationships in the legal field.

Key words: psychological qualities of a lawyer's personality, consciousness, self-awareness, professional self-awareness, professional self-awareness development of legal professionals, law, legal activity.